

Trendek, attitűdök, szerepek - Néhány fontos kérdés a családi élettel kapcsolatosan

1. Magyarországon – külföldi mintákkal összehasonlítva - nagyon fontosnak tartják a gyermekvállalást, a kétszülős család ideálját, a fizetett munkával szemben a gyermek szempontjait, ez így volt a 2000-es években és napjainkban is. Mi állhat ennek háttérében, vannak speciális gazdasági- társadalmi okai?

Ha azokat az értékvizsgálatokat tekintjük, melyek Magyarországot helyezik el a világ többi országához képest egy értéktérképen (a TÁRKI kutatásai alapján), akkor azt látjuk, hogy a magyarokra a Nyugat-Európához képest egy zárt, inkább befelé forduló, a különböző társadalmi intézményekben nehezen megbízó, szolidaritást csak a közvetlen környezetével, a szűkebb családjával vállaló attitűd jellemző inkább.

Ezek mellett mutatkozik egy erőteljes elköteleződés bizonyos értékek mentén, pld. a család, mint fontos érték jelenik meg a kutatások alapján. A KSH kutatásai azt is mutatják, hogy még mindig tartja magát hazánkban az az elképzelés, hogy a 3 év alatti gyermeket nevelő családokban a nők helye leginkább otthon van – ez összefüggésbe hozható a családtámogatási rendszerrel, a nőkre és férfiakra vonatkozó szerepelvárásokkal. Az utóbbi időben a családi életben bekövetkező változások reagálásra készítettek a döntéshozókat, így kialakításra került például Budapesten az egyszülős központ, vagy megjelentek különféle, magyarul is elérhető szakirodalmak, olvasmányok a mozaikcsaládokról.

Ugyanakkor sokszor elválik egymástól az, hogy mit tart a közvélekedés kívánatosnak és mi az, ami a valóságban tapasztalható. Ez volt az egyik hajtóereje a Kopp Mária által megkezdett feltáró és cselekvő munkának, mely először hozta felszínre azt a fontos ellentmondást, hogy a huszonévesek még 2-3 gyereket terveznek, de végül, ezeknek a vágyott gyerekeknek egy jelentős része mégsem születik meg.

Szerintem az rendben van, ha egy ország olyan családpolitikát folytat, amely támogatja, segíti a kívánt, tervezett gyermekek vállalását, ugyanakkor az is ugyanilyen fontos lenne, ha elfogadóbb lenne a családpolitika és ezzel együtt a társadalom a tekintetben, ha valaki nem a társadalmilag elvárt trendeket követi: ebben kellő rugalmasságot kellene a rendszernek nyújtania.

2. A nők felsőoktatásban részvételi aránya meghaladja a férfiakét, mégis több kutatás alapján (Murinkó2014, Závecz-Republicon 2020) az látható, hogy a nők elfogadják a férfiak és nők közötti egyenlőtlenséget (gyermekgondozás, háztartási munka, fizetések) terén. Ezek szerint nem egyenlőségpártiak a magyar nők, miért tekintik természetesnek ezt?

A nemi és családon belüli szerepek vonatkozásában elmondható, hogy azok függnek a társadalmi, kulturális, ideológiai elvárásoktól, a férfiak és nők munkaerő-piaci szerepvállalásától, az atipikus munkaformák elterjedtségétől, a férfiak bérelőnyétől, a gyermekneveléssel, gyermekgondozással kapcsolatos nézetektől, valamint a gyermeknevelési ellátásoktól.

Más vonatkozásban is elmondható, hogy a lányokat, nőket Magyarországon arra szocializálják, hogy minden családi (és sokszor egyéb) terhet nekik kell cipelni, ez az ő feladatuk. A nők általában (ezt sokszorosan túlteljesítve) túlvállalják magukat, ami hosszú távon konfliktust jelenthet a családon belül – akár a női-férfi szerepmegosztás tekintetében is.

A családon belüli férfi/női munkamegosztás a családi életcikluson belül is folyamatosan változik.

A család megalakulásának kezdeti szakaszában a szerepek akár kiegyenlítettek is lehetnek, hiszen ekkor még az esetek jelentős részében mind a nő, mind a férfi kenyérkereső. A családi szerepek alakulásával foglalkozó tanulmányok azt mutatják, hogy fiatal diplomás családokban kevéssé van hagyományos értelemben „családfő”: a feladatokat közösen oldják meg, egymást rugalmasan

helyettesítve adott esetben. Amikor azonban a családi életciklusban változás történik, és a családban megszületik az első gyermek, akkor ez a munkamegosztás átalakul – hiszen általánosságban a nők munkaerő-piaci szerepe háttérbe kerül (legalábbis egy időre). A családi/háztartási szerepekben tapasztalható eltolódás azonban sok esetben nem változik már meg akkor sem, amikor a nő visszamegy a munkaerőpiacra, tehát ez a fajta tehereltolódás a nők hátrányára konzerválódik.

Ha a háztartási és családi munkamegosztást nézzük meg nemzetközi kitekintéssel, akkor is leszögezhetjük, hogy a nők házimunkára és gyermekgondozásra fordított ideje minden európai országban több, mint a férfiaké. Érdeemes persze azt is megjegyezni, hogy a nők esetében csökkent a házimunkával töltött idő az utóbbi tíz évben, így némi kiegyenlítődés figyelhető meg a férfiak és nők között. Általánosságban elmondható, hogy a nők végzik a házimunka 65%-át. A gyermekgondozásra fordított idő megoszlása 30–70% a nők javára. Ha nemzetközi összehasonlításban is megnézzük az adatokat azt látjuk, hogy Spanyolországban és Olaszországban maradtak meg leginkább a hagyományos szerepmegosztások a házimunka tekintetében. A gyermekgondozás vonatkozásában látható, hogy Romániában, Litvániában, Lettországon, Franciaországban és Észtországban valósul meg a női gyermekgondozó szerep a legtisztább formájában.

Magyarországon a munkahelyen is feladatot ellátó nők (és férfiak) házimunkával jóval kevesebb időt töltenek naponta. Azokban a családokban, ahol a férfi és a nő is dolgozik, picivel egyenlőbben alakul a házimunka jelentette terhek vállalása (bár ez utóbbi összefüggésben van a szülők iskolai végzettségével, s így a családon belüli szerepek kiegyenlített felfogásával).

A kérdésben említett felmérés eredményei nem mutatják egyértelműen, hogy konzervatívak lennénk e tekintetben és elfogadnánk azt, hogy „kinek hol a helye”.

Azzal a kérdéssel, ugyanis, hogy a férfi dolga az, hogy pénzt keressen, a feleségeknek a háztartással és a gyerekekkel kellene foglalkoznia, az összes válaszoló 39 százaléka értett egyet ugyan, de 31 százalék egyáltalán nem értett egyet. Ha csak a női válaszadókat nézzük, akkor 37 százalék volt, aki egyetértett ezzel az állítással, ami egyértelműen a hagyományos szerepmegosztást preferenciáját mutatja, de 34 százalék nem tudott az állítással azonosulni, a többiek pedig hezitáltak. Ha úgy vesszük, a mérleg nyelve valóban az egyetértés felé billen, de nem nagyon, ami szerintem már valamiféle változást jelent a korábbi évtizedekhez képest.

Amikor a női esélyegyenlőségi mozgalmak kibontakoztak (a világ különböző pontjain eltérő időben), a nők maguk voltak azok, akik megdobálták a női szónokokat paradicsommal. Ebből is látszik, hogy sokszor veszünk magukra olyan sztereotípiákat, melyeket ránk akarnak erőltetni, látszólag szinte magunktól hajtunk fejet közkeletű, ránk vonatkozó hiedelmek előtt.

Magyarországon az utóbbi években szinte szitokszóvá vált a társadalmi nemek kutatása, pedig ez önmagában csak annyit jelent, hogy társadalmanként, kultúránként, történelmi koronként változik, hogy mit várunk el a nőktől és a férfiaktól, azaz a férfi és női szerepviselkedés nincsen kőbe vésve. Érdeemes az ezekkel kapcsolatos kérdéseket és vitákat napirenden tartani, nem jó, amikor ezeket a szőnyeg alá söpörjük és úgy teszünk, mintha nem is léteznének.

3. Mi állhat annak hátterében, hogy a tradicionális családmodell (férfi a kenyérkereső, a családfő (?), nő a gondoskodó, nevelő, háziasszony) elfogadottsága szinte változatlan az utóbbi 20 évben hazánkban? Létezik ma még a „családfő” intézménye?

A kétkeresős családokban általában a férfit nevezik meg arra a kérdésre, hogy ki a családfő, de ez nagyban függ az iskolai végzettségtől és az értékrendtől. Az alacsonyabban kvalifikált családokban nagyobb arányban a férfit nevezik meg családfőként, de a magasabb iskolai végzettségű és elsősorban nagyobb városokban, illetve a fővárosban élők erre a kérdésre már bizonytalanabb választ adnak illetve azt a választ adják sok esetben, hogy együtt hozzák meg a döntéseket. Az, hogy kit neveznek meg családfőnek attól is függ, hogy ki keres jobban, illetve milyen a család összetétele. Mozaik típusú családokban nagyobb eséllyel bizonytalanabb választ adnak erre a kérdésre.

Különösen érdekes a többségében romák által lakott, szegregátumokban élők helyzete, hiszen tradicionálisan ahol férfi van, őt mondják családfőnek, de mélyebb kutatások és interakciók a

csoporthal megmutatják, hogy a nők, különösen a 40 feletti, már akár nagymamaként is működő nőké a vezető szerep ezekben a közösségekben.

4. A részmunkaidő/kötetlen munkaidőben foglalkoztatott nők aránya sokkal magasabb külföldön (EU- 20-22%), itthon nagyon kevés nőnek van erre lehetősége (4-5%), mégis viszonylag sok nő dolgozik ma Mo-n.

Gazdasági kényszerből teszik ezt, csak így lehet itthon megélni? Az anyagi biztonságot keresik? A nők egyéni kiteljesedése háttérbe szorul? Miért vallják mégis sokan ennek ellenére, hogy a férfi dolga, hogy eltartsa a családját?

Magyarországon a nők munkaerőpiaci részvétele már az államszocialista időszakban is magas volt – köszönhetően a politikai ideológiának. Magasabb, mint Nyugat-Európában. A kérdés az, hogy örültek-e ennek a magyar nők vagy sem. Kutatások, melyek a hetvenes években zajlottak azt mutatják, hogy a 10 éves kor alatti gyermeket nevelő nők ha tehették volna, nem dolgoztak volna. Ezekben a családokban a női munkavállalás az ideológiai kényszer mellett azonban gazdasági kényszer is volt.

A hatvanas években a kommunista propaganda támogató volt a nők elhelyezkedésével kapcsolatban. Az ingyenes közösségi nevelésnek is köszönhetően a nők a gyermekvállalást követően gyorsan újra munkába álltak, akár kifejezetten férfias munkakörökben is alkalmazták őket (pld. traktoros, darukezelő, stb.). A nők mindennapi élete az emancipációs propaganda ellenére nem volt könnyű: az alapvető árucikkek hiánya, a szolgáltatások nagyon alacsony színvonala miatt sokszor hosszú órákon keresztül kellett sokban állni, és még ezt követően jött a házimunka és egyéb tevékenységek. A háztartási munkamegosztásban nem voltak jelentős változások a nők terheinek csökkentése érdekében.

A 80-as években sem történt e tekintetben jelentős változás. Talán annyit érdemes itt megemlíteni, hogy a háztartási munka gépesítése miatt csökkent a nők esetében a házimunkára fordított idő.

Magyarországon a mai napig is igaz, hogy általában csak két fizetésből lehet megélni, tehát a háztartásoknak két lábon kell állni ahhoz, hogy gazdaságilag ne roppanjanak meg. Nyugat-Európában ez nem feltétlenül van így.

A magyar nők közel 95%-a jelenleg kötött munkaidőben dolgozik és ettől még a családi feladatok ellátására való hivatkozással nem igazán tudnak eltérni. Az alkalmazásban álló nők 2-3%-a dolgozik kötetlen, rugalmas munkarendben. Gyerekipőben jár a részmunkaidő lehetősége a nők számára a magyar munkaerőpiacon. Az EU-ban nagyjából összességében 19%-os, Magyarországon 4%-os a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya.

Az adatokból ugyan nem következik, és ez egy nagy ellentmondás, hogy annak ellenére, hogy a magyar nők jelentős része teljes munkaidőben dolgozik, a férfiktól a társadalom továbbra is egyöntetűen elvárja a „hagyományos”, vagy is a család számára az anyagi biztonságot megteremtő, „kenyérkereső” apai szerepet. Ugyanakkor, és itt van még egy ellentmondás, a társadalom több mint fele a család életében aktívan résztvevő, gyermekeivel törődő apai szerep betöltését is elvárja tőlük. Összességében a népesség kétötöde mindkét szerepet fontosnak tartja, és így egyfajta kettős elvárás tapasztalható a férfiak tekintetében (lásd ehhez Spéder Zsolt és munkatársai kutatását, KSH).

A háztartási munkák közül kevés háruul egyedül a férfiakra, azonban a gyermektelen párok esetében a feladatok nagy részét, mintegy 40%-át a férfiak és a nők közösen végzik el. A gyermeküket nevelő párok esetében az otthoni munkamegosztás nem alakul egyenlően, még akkor sem, ha mindkét fél keresőtevékenységet folytat.

5. A nők jelen vannak a munkaerőpiacon, oktatásban, szociális szférában, de szinte alig vannak jelen a közéletben, a politikai szintéren. Miért nem hallatja hangját az egzisztenciával rendelkező, értelmiségi, több gyereket nevelő nő?

A rendszerváltás előtti időkhöz képest csökkent a nők politikai-közéleti részvétele Magyarországon. 1990 után gondolhattuk volna, hogy sokkal több nő vállal majd aktív közéleti szerepet, ennek ellenére éppen ezzel ellentétes folyamat indult el: vagy stagnál, de van, ahol csökkent a nők aránya a különböző döntéshozó testületekben.

A nők aránya a rendszerváltás óta 10-11% százalékos körüli a parlamentben. Magyarország az Inter-Parliamentary Union adatai szerint húsz év alatt a 42. helyről a 149. helyre csúszott vissza a női képviselők arányában, mely egyben azt is jelenti, hogy Magyarország az utolsó európai ország ezen a 193 országot tartalmazó listán. Az Európai Unió 28 tagállama közül egyedül Máltán hasonló a helyzet.

A politikai-közéleti hivatást tekintetében egyfajta sztereotíp, férfias felfogás az uralkodó, amely alapvetően megnehezíti a nők dolgát.

Ha civil szervezetben egy nő elkezd tevékenykedni és szót emel a női esélyegyenlőség és női jogok mellett, az sok esetben azonnal elhelyezik egy adott politikai platformon, ami nagyon kedvezőtlen beskatulyázásához vezethet. Innentől fogva már nem az lesz az érdekes amit mond, nem a valódi üzenet lesz a fontos, hanem az, hogy vajon melyik politikai ideológia áll mögötte. Nehéz ma a közéletben hitelesnek maradni éppen emiatt, mert az rendkívüli módon átpolitizált. Az emberek sokszor joggal tartanak tőle, hogy ha kiállnak bizonyos ügyek képviselésében civil emberként, pusztán az értelmiségi lét és közéleti szerepvállalás okán, akkor politikai-ideológiai bélyegeket fognak rájuk sütni, amit nem szeretnének. Így marad az, hogy kisebb közösségekben hallatják a hangjukat adott témák kapcsán.

6. A házasság száz évvel ezelőtti megélhetést, társadalmi státuszt, egzisztenciát jelentett. Ma is így van ez vagy formálódik, alakul át az ezzel kapcsolatos gondolkodásunk, gyakorlatunk? Döntő szempont még a szokások, hagyományok továbbvitele? Fiatal generáció is követi a mintát?

A jól működő családi, házastársi kapcsolatok kihatnak az élet számos más területére: szerepük fontos a deviáns viselkedésformák megelőzésében, de az idő előtti halálozásban is, sőt, bizonyos típusú megbetegedések kockázatát is csökkentik (ezt erősítik meg Pikó Bettina, Kopp Mária, Utasi Ágnes kutatásai). Ha azonban egy párkapcsolat rosszul működik és nem jó minőségű, ha egy család nem jól funkcionál, az hozzájárul a benne élő felnőttek és a benne felnőttek személyiségének instabilitásához.

Jelenleg a házasság, mint társadalmi intézmény több problémával küzd annak ellenére, hogy ha a fiatalokat megkérdezzük kiderül: általánosságban szeretnének házasságra lépni és gyermeket vállalni. Bár az élettársi kapcsolatok egyre elterjedtebbek Magyarországon is, a húszas éveiben járó korosztályban egyre jobban tartja magát az az elképzelés, hogy házasodni kellene.

Nagyon ellentmondásosak az adatok is.

Mai is megmaradt a magyar gondolkodásban a házasság fontosságának hangsúlyozása a közvélemény és még ma is megélhetést, státuszt és egyfajta egzisztenciát jelent – különösen a felső középosztály vagy felsőbb társadalmi osztályok számára. Az alsóbb társadalmi csoportok esetében az élettársi kapcsolatok gyors terjedését láthatjuk. Bizonyos szakmákban, körökben különösen fontos, hogy legyen házastársa az illetőnek és ez bizony azt is jelenti, hogy még akkor is fennmaradnak ezek a házasságok, ha nem jó minőségűek. A házasság minősége és stabilitása ugyanis nem jár feltétlenül együtt: sok rossz minőségű házasság maradhat fent gazdasági, presztízs vagy egyéb okokból, esetleg akár azért, hogy a felek kölcsönösen elfogadják a hűtlenkedést (bár itt is tartja magát egyfajta kettős mérce: hagyományosan a férfiaknak az ilyesfajta kikacsingatást jobban eltűrik, mint a nőknek).

Tehát, a lényeg az, hogy önmagában a házasságkötések száma nem mond semmit arról, hogy a házasságok milyen minőségűek, a felek mennyire elégedettek vagy boldogok benne. Bizonyos körökben megint visszatért az utóbbi néhány évben az a trend, hogy elválni nem szabad, nem illik, de a házasságba sok minden belefér.

Ha a számoknál maradunk:

A hatvanas években a házassági kedv megnőtt – tekintettel arra a rengeteg intézkedésre, melyet az állam hozott annak érdekében, hogy a nőket a munkaerőpiacra „beterelje” és a családokat, mint a gyermeknevelés fő és egyetlen színterét háttérbe szorítsa (erről bővebben később).

Az első házasságkötés életkora csökkent. A 15 éves és idősebb férfiak 67-68 %-a házas volt, a nőknél ez az adat 62%.

A nyolcvanas években a férfiak 71%-a, a nők 64%-a élt házasságban.

Ezzel párhuzamosan folyamatosan emelkedett a válások száma. A férfiak körében a nyolcvanas években ez az adat 3,7%, a nők körében 5,6% volt.

A házasságban élők aránya az 1960-1980 közötti időszakban volt nagyon magas Magyarországon. Társadalmilag a házasságkötés volt a fiatalok számára az elvárt, követendő viselkedés.

A házasságkötések számának évtizedeken át tartó csökkenése a 2010-es mélypont után megtört: 2016-ban 51 805 házasságot kötöttek Magyarországon, ami a 2010-es szinthez képest 45,8%-os növekedést jelent. 2017-ben nem folytatódott a növekedés: 2,3%-kal kevesebb (50 600) házasságot kötöttek, mint 2016-ban. 2018-tól kezdődően azonban ismét nőtt a házasságkötések száma, a KSH adatai szerint 2019-ben 62 ezer házasságot kötöttek.

A 2000-es évek első évtizedének végén Európa-szerte folytatódott a házasságkötési kedv csökkenése és az utóbbi évek növekedése sem csupán magyar jelenség. 2010 után több európai országában, például a kelet-közép-európai és a balti országokban növekedés indult el, jórészt a 2008-as világválság okozta gazdasági sokk következtében elhalasztott házasságok bepótlása történt meg.

A nők teljes első házasságkötési arányszáma a 2010-es 0,39-os értékről 2016-ra

0,66-ra emelkedett, ez annyit jelent, hogy egy nőnek 66% az esélye arra, hogy élete folyamán házasságot kössön.

Azonban még így is a trend, hogy a nők átlagosan 29,7, a férfiak 32,5 éves korban kötik az első házasságukat. Az első házasságkötés átlagos életkorának emelkedése viszont 2014 óta megállt.

Ugyanakkor a 2000-es évektől fogva folyamatosan nőtt ugyanakkor a hajadonok/nőtlenek aránya a 15 évesnél idősebb népesség körében, nagyjából, minden 3. ember ebben a korosztályban ide tartozik. Jelenleg több mint egymillióan élnek élettársi kapcsolatban, ez a 15 évesnél idősebb népesség 13%-a. Az ezredforduló óta az arány duplájára nőtt és egyre jobban emelkedik az ilyen kapcsolatba élők átlagéletkora, ami azt jelenti, hogy egyre inkább nem a házasság előszobájának használják, hanem annak helyettesítőjeként.

Dr. Szabó-Tóth Kinga